

Maria Katarzyna Prenner

Kolonia (Niemcy)

„Naša Niva” na skrzyżowaniu kultur: dowody na różnych płaszczyznach języka gazety

Wprowadzenie

Intensywny kontakt Białorusinów ze swoimi polskimi sąsiadami na zachodzie i rosyjskimi sąsiadami na wschodzie na przestrzeni wieków przejawia się w zjawisku zapożyczeń i interferencji językowej. Oba zjawiska występują na wszystkich płaszczyznach języka.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest analiza wpływu języka polskiego i rosyjskiego na kształtujący się współczesny język białoruski i ortografię w ramach gazety „Naša Niva”. „Naša Niva” została założona w Wilnie i wychodziła co tydzień od listopada 1906 roku do sierpnia 1915 roku. Przez pierwsze sześć lat swojego istnienia, do października 1912 r., gazeta była drukowana równocześnie alfabetem łacińskim (w tak zwanej *łacince*) i cyrylicą. Dowody wpływu sąsiednich języków (polskiego i rosyjskiego) na białoruszczyznę można znaleźć w poszczególnych edycjach „Našej Nivy”.

W centrum zainteresowania znajdują się – inaczej niż w większości istniejących prac naukowych – głównie wydania drukowane łacinką. Wpływ języka polskiego na kształtujący się język białoruski widoczny jest m. in. w istnieniu dubletów grafematycznych i ortograficznych. Występowanie wszelkiego rodzaju dubletów na łamach gazety jest zjawiskiem często spotykanym, gdyż współczesny język białoruski otrzymał swoją pierwszą ortografię (*taraškevica*) dopiero w 1918 r¹. W „Našej Nivie” wyraźnie przeplatają się dwie wzajemnie sprzeczne tendencje – z jednej strony zachowanie pisowni etymologicznej i z drugiej strony tendencja do fonetyzacji ortografii. Różnorodność ortograficzna przejawia się najwyraźniej w czterech typowych dla języka białoruskiego cechach fonetycznych, a mianowicie: (1) akaniu, (2) jakaniu, (3) ciekaniu i (4) dziekaniu. Oprócz dubletów występujących na płaszczyźnie grafematyczno-ortograficznej zostaną opisane dublety dotyczące obszarów fonetyczno-fonologicznego, morfologicznego i leksykalnego, ze szczególnym zwróceniem uwagi na nazwy miesięcy.

¹ Trzy lata po wydaniu ostatniego numeru „Našej Nivy”, w 1918 r. została opublikowana (najpierw w wersji łacińskiej, a później w cyrylickiej) pierwsza gramatyka współczesnego języka białoruskiego autorstwa Branisława Taraškeviča.

Retrospekcja historyczna

Zapożyczenia leksykalne z języka polskiego w białoruskich źródłach piśmienniczych są datowane od XIV wieku. Na początku pod wpływem polskiego systemu leksykalnego znalazły się teksty stylu urzędowego, później, już od XVI wieku leksykalne polonizmy rozpowszechniły się także w literaturze religijnej i hagiograficznej, jeszcze później w kronikach białoruskich¹. W XVII wieku wyrazy polskiego pochodzenia były już właściwe wszystkim odmianom pisanej formy języka starobiałoruskiego².

Kolejny większy wpływ polonizmów wystąpił już w XIX wieku, między innymi w gazecie „Mużyckaja Praŭda”, która była wydawana w 1863 roku podczas powstania styczniowego. Charakterystyczną i bardzo interesującą cechą tej gazety było ukazywanie się jej w alfabecie łacińskim mimo istniejącej ustawy z 1859 r³, która całkowicie zakazywała używania polskiego alfabetu dla kodyfikacji języka rosyjskiego i małopolskiego. Silnym oddziaływaniem polszczyzny można wytłumaczyć przede wszystkim zakres użycia znaków diakrytycznych (ć, ł, ń, ś, ź, ż) i digrafów (sz, cz). Sporadycznie występują okazjonalizmy lub wtrącane są słowa o polskiej pisowni, które wskazują na silny wpływ ze strony języka polskiego, jak na przykład w pierwszym numerze „Mużyckiej Praŭdy”: „kab zapisywali u **księżki** jak mnoho napisuć na srakach mużyckich”. Po pierwsze pojawia się głoska nosowa ę, która nie należy do fonetycznego zasobu języka białoruskiego. Po drugie w językach wschodniosłowiańskich zachowała się forma z *-n-*, czyli *kniga* lub *kniha*. „*Księgi* rozpodobniła polszczyzna z **kniegi*, tak samo jak *księdza* z **knie-dza* (następstwo dwu nosowych uchylono, pierwszą w *ś* odmieniając)”⁴.

Powstanie i źródło zjawisk interferencyjnych

Kontakt językowy realizujący się w praktyce używania dwu lub więcej systemów językowych sprzyja powstaniu zjawisk interferencyjnych. Interferencja rozumiana jest jako przenikanie obcych elementów językowych na różne płaszczyzny języka ojczystego. Interferencje można odnotować w następujących płaszczyznach: fonetyczno-fonologicznej, morfologicznej, składniowej, leksykalnej, semantycznej⁵, a w przypadku „Našej Nivy” też grafematuycznej. Interferencje to zazwyczaj fakty jednostkowe, indywidualne, istnie-

¹ W. Ба́ско, *Ужыванне лексічных паланізмаў у старабеларускім рэлігійным пісьменстве XVI–XVII стст.*, „Паланістыка 2001”, Мінск 2002, с. 5.

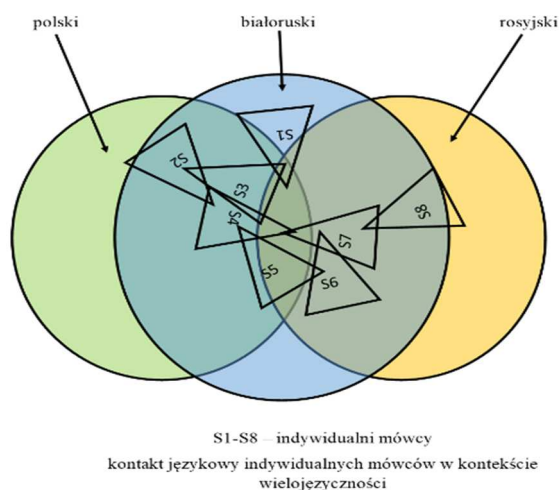
² A. Kiklewicz, *Język polski obojga narodów?*, „Język trzeciego tysiąclecia” 2002, t. 2, s. 321.

³ „В апреле 1859 г. цензура запретила печатание «азбук, содержащих в себе применение польского алфавита к русскому языку» и обязывала «чтобы сочинения на малороссийском наречии, писанные собственно для распространения их между простым народом, печатались не иначе, как русскими буквами, и чтобы подобные народные книги, напечатанные за границею польским шрифтом, не были допускаемы к ввозу в Россию». Рог. Н. Мечковская, *Зачем одному народу две азбуки? (Кириллица и латинка в коллизиях белорусского возрождения)*, „Slavia Orientalis” 1998, t. 67, s. 287.

⁴ A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927, s. 277.

⁵ E. Sękowska, *Język emigracji polskiej w świecie*, Kraków 2010, s. 35.

jące na płaszczyźnie *parole*. Jeżeli te zmiany są często powtarzane w społeczności posługującej się danym językiem, to zostaną utrwalone i znajdą się na płaszczyźnie *langue*¹. Opierając się na tezach lingwistyki kontaktowej, dla języka białoruskiego przedstawionego w gazecie najbardziej istotne są różnice *diafazyczne*² i *diatopiczne*³. Różnice diafazyczne mogą ulegać znacznym wahaniom, jak np. różnica między językiem mówionym i pisanym, potocznym i literackim, oficjalnym i rodzinnym⁴. Korpus języka „Našej Nivy” składał się z różnych odmian dialektalnych ówczesnego języka białoruskiego, przy czym, jak zwraca uwagę Valancina Lemcjuhova, każdy autor wносił dodatkowo specyficzny koloryt⁵, co pokazuje następująca grafika:

Jak pisze V. Lemcjuhova, język „Našej Nivy” na początku XX w. nie był jeszcze ostatecznie ukształtowany. Język białoruski znajdował się wówczas w dynamicznym procesie rozwoju, który odbywał się również na łamach gazety: „Мова «Нашай Нівы» не стварае ўражання адзінага, падпарадкаванага ўстаноўленым нормам комплексу літаратурных узораў, парадыгмаў, у ёй яшчэ шмат непаслядоўнасці, разыходжанняў”⁶.

¹ *Ibidem*.

² Według Coseriu pod terminem odmiany diafazycznej rozumie się różne style języka, którymi rozmówca posługuje się w poszczególnych sytuacjach komunikacyjnych. Style te zależą od przynależności do poszczególnych grup. Grupy te można np. podzielić z zastosowaniem kryterium biologicznego, tzn. mężczyźni, kobiety, dzieci, młodzież, a ponadto zawodowego, socjalnego itp. Ostatnia cecha dzieląca społeczność na różne grupy jest dodatkową, istniejącą pod nazwą odmiany *diastatyczne* (por. E. Coseriu, *Einführung in die Allgemeine Sprachwissenschaft*, Tübingen 1988, s. 280.)

³ Odmiany diatopiczne – pochodzi od greckiego złożenia *διά* („przez”) i *τόπος* („miejsce”). Badane są zróżnicowane regionalne warianty języków (por. E. Coseriu, *Einführung in die Allgemeine Sprachwissenschaft*, Tübingen 1988, s. 280.)

⁴ *Ibidem*.

⁵ В. Л е м ц ю г о в а, *Выбранныя працы*, Мінск 2015, с. 77.

⁶ *Ibidem*.

Interferencje w zakresie grafematyki: dublety grafematyczno-ortograficzne

Zasób grafemów alfabetu łacińskiego w okresie istnienia gazety (1906–1912) składał się z 42 jednostek:

a, b, c, ć, cz, ċ, d, dź, dzi, dż, e, f, g¹, h, i, j, k, l, ł, m, n, ń, o, p, r, s, ś, sz, ŝ, szcz, ŝč, t, u, ũ, Ź, Ź, w, y, z, ź, ż, ž.

Jeżeli chodzi o zasób grafemów, faza początkowa gazety charakteryzuje się silnym podobieństwem do języka polskiego, gdyż zostały wykorzystane digrafy (*sz, cz, dź, dż*) i znaki diakrytyczne (*ć, ń, ł, ś, ź, ż*) dla oznaczenia palatalności, które są charakterystyczne dla alfabetu polskiego. W późniejszej fazie digrafy podlegały stopniowej substytucji, jak np. w nazwie gazety, którą do końca 1909 r. pisano digrafem, „Nasza Niwa”, a już od stycznia 1910 r. za pomocą znaku diakrytycznego, „Naša Niwa”.

Wyżej przytoczony przykład świadczy o tym, że łacinka używana w „Našej Nivie” była podobna zarówno do alfabetu polskiego, jak i do alfabetu czeskiego/ słowackiego (w zakresie zastosowaniu znaków diakrytycznych typowych dla obu tych alfabetów: *č, š, ů* oraz *ž*). Dla opisu głosek (*[fš], [s] i [z]*) wykorzystano na podstawie zewnętrznego podobieństwa określenia *polskie litery, grafia polskiej modyfikacji* (польские буквы) oraz *grafia czeskiej modyfikacji* (буквы чешского образца)².

Opierając się na wzorze alfabetu czeskiego, redakcja gazety do końca 1909 roku zastąpiła digrafy *cz, dź* i *sz* i znak diakrytyczny *ž* typowymi dla alfabetu czeskiego grafemami, mianowicie *č, dž, š* i *ž* (diakrytykami). Modyfikacja zewnętrznego kształtu alfabetu odbyła się podczas istnienia gazety, dlatego w rosyjskiej i białoruskiej literaturze specjalistycznej dla opisu zmieszanej wersji zawierającej typowo polskie i typowo czeskie grafemy spotyka się określenie *нашаніўская*³. Podobnie jak w nowoczesnej polszczyźnie, w „Našej Nivie” w ogóle nie występują litery *q, v* i *x*. Charakterystyczną cechą łacinki wykorzystanej w „Našej Nivie” jest konsekwentne zastosowanie litery *w* do zapisu głoski *[v]* zamiast litery *v*, jak np. w języku czeskim, słowackim lub chorwackim. Zastosowanie litery *w* wskazuje na znaczny wpływ pisowni polskiej na język białoruski gazety. Warto wspomnieć, że znaki diakrytyczne czeskiego wzoru występowały już przed ukazaniem się gazety. Petersburskie wydawnictwo „Загляне сонцэ і ў наше ваконцэ” wydało w 1906 r. podręcznik *Біеларускі лемэтар або Пярwszaja nawuka czytańnia* Karusa Kahanca, wykorzystując grafie czeskiej modyfikacji⁴.

¹ Litera *g* występuje w łacińskich wydaniach tylko sporadycznie. Jest używana głównie w wyrazach pochodzenia łacińskiego lub greckiego. Zakres użycia litery *g* można wytłumaczyć silnym wpływem ortografii polskiej oraz/ lub rosyjskiej.

² Г. Ці в а н о в а, Фарміраванне арфаграфічнай традыцыі ў ранніх помніках беларускай мовы [у:] Беларуская арфаграфія: здабыткі і перспектывы, Мінск 2012, s. 87; Е. С у р к о в а, Азбука и/или Абецэда: об истории графических систем в Беларуси [in:] *Slavic Alphabets in Contact*, eds. S. Kempgen and. V. Tomelleri, Bamberg 2015, s. 123 nn.

³ *Ibidem*.

⁴ Н. М е ч к о в с к а я, Зачем одному народу две азбуки? (Кириллица и латинка в коллизиях белорусского возрождения), „Slavia Orientalis” 1998, t. 67, s. 289.

Alografy – kilka grafemów dla odzwierciedlenia tej samej głoski

Kilka z wyżej wymienionych grafemów służyło do oznaczania tej samej głoski, dlatego pełnią one funkcję alografów, jak np. (1) *ž i ž = [z]*, (2) *č i cz = [ʧ]*, (3) *š i sz = [s]*, (4) *šč i szcz = [ʃʧ]* i (5) *u, ū, ũ i ů = [w]*. Alografy można spotkać w jednym numerze gazety, nieraz w jednym artykule.

(1) *ž i ž = [z]*

Pierwszy znak diakrytyczny, który wyszedł z obiegu już w 1907 r., to *ž*. Substytucja *ž > ž* nastąpiła w tak wczesnej fazie gazety, że odnotowano jedynie kilka przykładów, przy czym te zawierające *ž* zaczerpnięto z pierwszych numerów „Našej Nivy”. Można tu przytoczyć następujące przykłady: *každy* (1906, nr 1.) – *každy* (1911, nr 2.), *mužyki* (1907, Nr 2) – *mužyki* (1907, nr 2), *żyć* (1906, nr 1) – *żyć* (1910, nr 5), *życie* (1906, nr 1) – *žycio* (1911, nr 1), *že* (1906, nr 1) – *že* (1910, nr 4).

(2) *č i cz = [ʧ]*, (3) *š i sz = [s]*, (4) *šč i szcz = [ʃʧ]*

W drugim etapie wprowadzono *č*, *š* i *šč*, które współistniały obok *cz*, *sz* i *szcz* aż do początku 1910 r. Redakcja gazety podała czytelnikom następującą instrukcję: „*Č* – czytać jak polskaje CZ. *Š* – czytać jak polskaje SZ” Zanim slogan „Wychodzić što tydzień ruskimi i polskimi literami” zastąpiony został nowym o treści „Wychodzić što tydzień ruskimi i łacinskimi literami” minął prawie cały rok, po raz pierwszy wystąpił on w numerze 41 w 1910 r. N. Mečkovskaja przypuszcza, że poprzez celowe wycofanie typowo polskich grafemów gazeta chciała nabrać dystansu do zarzucanej przez rosyjskie władze przychylności do języka i kultury polskiej. Zmianę sloganu również można interpretować jako zamierzone odstąpienie od polskości¹.

(2) Jako dowód funkcjonowania alografów odzwierciedlające głoskę *[ʧ]* można wymienić następujące przykłady:

czaławiek (1906, nr 1) – *čaławiek* (1907, nr 19) – *čelaławiek* (1910, nr 26), *czas* (1908, nr 19) – *čas* (1912, nr 31), *czaść* (1907, nr 19) – *čaść* (1912, nr 31), *czasta* (1907, nr 27) – *časta* (1910, nr 26), *czuwać* (1906, nr 2) – *čuwać* (1911, nr 16–17), *czytać* (1910, nr 26) – *čytać* (1911, nr 24), *pomacz* (1909, nr 35–36) – *pomač* (1910, nr 4), *tysiacz* (1909, nr 41) – *tysiač* (1911, nr 22), *raboczaŋo* (1908, nr 8) – *raŋočy* (1910, nr 37), *značyć* (1907, nr 36) – *značyć* (1907, nr 36), *wuczyc* (1908, nr 20) – *wučyć* (1910, nr 49), *nocz* (1908, nr 20),

(3) Alografy przedstawiające głoskę *[s]* odnotowano m. in. w następujących wyrazach:

bolsz (1907, nr 22) – *bolš* (1911, nr 7), *dusza* (1906, nr 4) – *duša* (1911, nr 12), *horszy* (1906, nr 4) – *horšy* (1911, nr 1), *lepszy* (1906, nr 2) – *lepšy* (1910, nr 2), *pierszy* (1909, nr 35–36) – *pieršy* (1911, nr 12), *szkoła* (1908, nr 7) – *škola* (1912, nr 26), *szmat* (1906, nr 1) – *šmat* (1911, nr 37–38), *szo* (1907, nr 2) – *što* (1912, nr 26), *Łukasz* (1911, nr 1) – *Łukaš* (1911, nr 1), *pisze* (1908, nr 8) – *piše* (1910, nr 37), *aposzni* (1911, nr 22) – *apošni* (1911, nr 21–22).

¹ *Ibidem*, s. 290.

(4) Alografy *šč* i *szcz* przedstawiające głoskę [ʃtʃ] występowały równolegle, zanotowano je m. in. w następujących wyrazach:

jeszcze (1909, nr 20) – *ješče* (1910, nr 3), *prozwiszcze* (1906, nr 2) – *prozwišče* (1910, nr 13), *szczaście* (1907, nr 1) – *ščaście* (1911, nr 1), *pamieszczajecca* (1907, nr 20–21) – *pamieščajecca* (1911, nr 20./21), *szczyraja* (1909, nr 38) – *ščyraho* (1911, nr 22), *puszczać* (1908, nr 17) – *puščać* (1910, nr 15), *puszcza* (1908, nr 20) – *pušča* (1910, nr 29), *panszczyna* (1907, nr 21) – *panščyna* (1911, nr 8), *huszczyna* (1907, nr 11) – *huščar* (1910, nr 12).

(5) W początkowej fazie gazety (1906 – 1908) stosowano niejednolity zapis głoski [w], korzystając równolegle z czterech różnych grafemów: *u*, *ũ*, *ŭ* i *ů*. Przede wszystkim w 1906 i 1907 r. często występowała litera *u* na miejscu tzw. *u karotkaje*, *ŭ*: „Cena z piesasyłkaju (sic!) i dastaukaju da chaty na 1 hod – 3 rub., na 6 miesiacou – 1 rub. 50 kap. <...> Biez dastauki i pierasyłki” (1906, nr 1).

Krótkotrwałe pojawienie się *ů*, które występuje w czeskim alfabecie, jednakże z inną wartością fonetyczną, można zaliczyć do znaków diakrytycznych czeskiej modyfikacji. Pojawienie się tego grafemu można zinterpretować jako wpływ czeskiej grafii, który dotyczy jedynie płaszczyzny graficznej, a nie fonetycznej.

Grafem *ũ*¹, podobnie jak wcześniej wymienione *ů*, pojawił się w kilku wydaniach z 1907 i 1908 r., np.: „I praũdy: *ũ Dũmie*² ciapier *ũsiaho* deputatoũ 437, a adnych dvaranoũ, pamieszczukoũ miež imi 219, duchoũnych – 48 (*ũ* tym szczoci 2 archirei); muzykoũ tolki 87 czał.” (1907, nr 33).

Z punktu widzenia fonetyczno-fonologicznego *ũ* jest odpowiednim odzwierciedleniem właściwości głoski [w], gdyż brevis jest używany do oznaczenia krótkiej samogłoski.

Okazjonalne wystąpienie grafemu *g* na miejscu grafemu *h*

Okazjonalne wystąpienie grafemu *g* zamiast (spodziewanego) grafemu *h* w niektórych wyrazach zapożyczonych tłumaczy się najprawdopodobniej wpływem ortografii polskiej lub rosyjskiej. Użycie tego grafemu w pisowni miało ewentualnie wpływ na wymowę danych słów. Dotknięte tym zjawiskiem są przeważnie słowa łacińskiego i niemieckiego pochodzenia, które w języku polskim są wymawiane przez [g]. Na poniższej liście znajduje się też jeden leksem o etymologii cerkiewnosłowiańskiej, a mianowicie *gradonaczalnik*. W tym przypadku można przypuścić fonetyczny i ortograficzny wpływ języka rosyjskiego. Obok pisowni z *g* odnotowano w większości przykładów wariant z *h*. Istnienie dwóch wariantów wskazuje na możliwość, że oba były aktywnym elementem języka mówionego.

¹ Zazwyczaj makron służy do zaznaczenia długiej samogłoski.

² Prawdopodobnie błąd, ponieważ dystrybucja *u* i *ũ*, *ŭ* oraz *ů* w gazecie była zależna od sąsiedztwa fonetycznego. Jeżeli następująca głoska jest samogłoską, to stosowano pisownię z *u* krótkim, natomiast jeżeli jest spółgłoską, to spotyka się pisownię z *u*. W następnym zdaniu występuje pisownia z *u*, czyli *Duma*, a nie *Dũma*. „*Ŭ* nowaj Dumie najbolsz «prawych» deputatoũ: «sajuza russkaho naroda» i «okrainnoho sajuza»”. (1907, nr 33).

pisownia przez <i>g</i>	pisownia przez <i>h</i>
Predstawicielem anglickaho karala, szto ciapier liczycca i karalom buroŭ, budzie asobny heneral-hubernator. (1909, nr 20)	Anhlicki urad užo nia wiedaŭ adkul uziać patrebnaje wojska zamiasta 50 tysiać sałdat, što zhinulo padčas hetaj wajny. (1910, nr 20)
Piecierburskamu gradonaczalniku . (1906, nr 4)	-
Pakazywali heta prestaŭleńnie z Hrodny wučenikie (sic!) gimnazji i panienkie (sic!) hrodzienskije, było na što dobra pahladzieć. (1911, nr 3)	U Bachmuci ŭ dziawočaj himnazji wykryli niechwat 79 tysiać rubłoŭ i šmat jakich dakumentoŭ. (1911, nr 22)
Pierś-napierś robiac̄ žaŭtok, pasla ablepliŭajuć jaho bielkom i tonka pakrywajuć z wierchu gipsam i jajko hatowa. (1910, nr 4)	-
Aż woś, praz nieklich minut dwadcać My czujem: – „ gwalt! ratujcie bratcy!” (1908, nr 19)	Na sudzie wyjawilisia strašnyje hwalty , jakie čynili straźniki nad kabietami. (1911, nr 12)
Sierod zasudženych – gwardziejski aficer, adwakaty i ksiandzy. (1911, nr 23)	-
Sławiŭsia naś kraj i druhimi tkaninami – kilinami (gobelinami) na katorych byli wytkany cełyje malunki, abrazy. (1911, nr 8)	-
Stalisia niebywalnyje marozy – pa 15 gradusoŭ . (1911, nr 6)	Kijeŭ. Skroź pa stepoch padniałasja strašennaja sniehawaja bura pry 22 hradu-sach marozu. (1911, nr 4)
Kožnaho łotereja manić swaimi gramafonami , lampami, samawarami. (1911, nr 1)	U „Našaj Niwie” była karespandencija z našaho siela, bytcam tut ziemski zabaŭlaje našych sielan muzykaj – hramafo-nam . (1910, nr 12)
Cikawy tak sama pajaski, fartuški i roznyje tkaniky, katoryje z niemałaj pracaj i gustam robiac̄ litoŭskie wioskowzje dzieŭčaty. (1910, nr 12)	-
Nasz deputat zwiarnuŭsia da trudawoj grupy . (1907, nr 12)	Krychu ażyŭlajecca zasiedańnie pry zapytańni trudawoj hrupy ab kary smierciu. (1910, nr 5)
Warszawa. Pa zachadu gienerał-hubernatara začyniena tut marjawickaja kaplica ŭ chacie Maryi Ziegler. (1911, nr 5)	Na radzie ministroŭ pastanoŭlno, što ŭ Wilni bolš nia budzie hienerał-hubernatarstwa . (1911, nr 5)

Możliwe interferencje w zakresie fonetyki

Interferencję można zaobserwować wśród dubletów fonetyczno-ortograficznych realizujących i nierealizujących takie zjawiska wokaliczne, jak akanie i jkanie oraz konsonantyczne, czyli ciekane i dziekanie. Język białoruski jest pod względem fonetyczno-fonologicznym jednym z najbardziej akomodacyjnych języków słowiańskich. W „Našej Nivie” wyraźnie przeplatają się dwie wzajemnie sprzeczne tendencje – z jednej strony zachowanie pisowni etymologicznej i, z drugiej strony, tendencja do fonetyzacji ortografii. Zjawisko dubletów dotyczy w tym samym stopniu zarówno alfabetu

łacińskiego, jak i cyrylicy, dlatego obydwa alfabety służą jako źródło badawcze.

Dużą liczbę dubletów fonetyczno-fonologicznych tłumaczy się nie tylko brakiem normy ortograficznej, ale też pochodzeniem autorów z różnych okolic Białorusi. Sąsiednie języki, polski i rosyjski, które już miały opracowane ortografie, służyły również jako wzór dla „Našej Nivy”. W takich ambiwalentnych warunkach, panujących za czasów istnienia gazety, w ortografii można zaobserwować konkurencję między sposobem fonetycznym i morfologicznym.

W leksyce zapożyczonych pisownia fonetyczna często przeplata się z etymologiczną w zakresie *akania* i *jakania*. Mianem *akania* określa się zjawisko zlewania się nieakcentowanych etymologicznych [a], [ɛ] i [o] w [a] po spółgłoskach twardych¹. *Jakanie* zaś oznacza zlewanie się [a], [ɛ] i [o] w [a] w pierwszej sylabie przed akcentem po spółgłoskach miękkich². Na piśmie *jakanie* jest odzwierciedlane jako *я* lub *ја*.

Zjawiska konsonantyczne, ciekawie (wymowa miękkiego [tʃ] zamiast [tʲ]) i dziekanie (wymowa miękkiego [dʒ] zamiast [dʲ]), zostały w gazecie zapisane sposobem fonetycznym. W okresie istnienia gazety umocnił się obowiązujący do dziś sposób morfologiczny w zakresie pisowni spółgłosek i sposób fonetyczno-fonologiczny w zakresie pisowni samogłosek³.

W pisowni spółgłosek odnotowano w kilku przypadkach odstępstwo od reguły morfologicznej na rzecz sposobu fonetycznego. Leksemy, zawierające w swoim pierwotnym morfologicznym kształcie spółgłoski dźwięczne, zostały zapisane z użyciem spółgłosek bezdźwięcznych. Takie odstępstwa od reguły morfologicznej można zaobserwować zarówno w śródgłosie, jak i w wygłosie.

Dublety ortograficzne w zakresie wokalizmu (akanie i jakanie)

Asymilacja ma najczęściej charakter przystosowania fonologicznego, które polega na nadaniu wyrażeniu pochodzącemu z języka obcego fonologicznych cech dystynktywnych właściwych dla systemu fonologicznego języka docelowego. W przypadku zapożyczeń odnotowanych w „Našej Nivy” mamy do czynienia najczęściej z leksemami pochodzenia greckiego, łacińskiego, niemieckiego, francuskiego, polskiego lub rosyjskiego.

W zasadzie istnieją dwie możliwości zapożyczenia leksemów do języka docelowego: droga ustna i pisemna. Stopień przyswojenia w obu przypadkach trochę się różni. Leksemy zapożyczone drogą ustną cechuje większy stopień adaptacji, a w przypadku „Našej Nivy” znaczy to konkretnie, że pisownia odzwierciedlająca zjawisko *akania* i *jakania* jest częściej spotykana. Jeżeli wyraz obcy trafił do języka docelowego drogą pisemną, to pisarze

¹ P. Wexler, *A historical phonology of the Belorussian language*, Heidelberg 1977, s. 83.

² *Ibidem*, s. 147.

³ H. Bieder, *Grammatiken der ukrainischen und weißrussischen Standardsprachen* [in:] *Die slavischen Sprachen*, Hrsg. K. Gutschmidt [et. al.], Berlin/Munich/Boston 2014, s. 1420.

mają tendencję do zachowania pisowni etymologicznej, która nie odzwierciedla akania i jakania na piśmie. W okresie istnienia gazety zapożyczono sporą liczbę wyrazów przeważnie drogą pisemną¹.

Dublety odnotowano nie tylko wśród zapożyczeń, ale też wśród wyrazów o słowiańskim rodowodzie lub nawet w przypadku leksemów rdzennej białoruskich.

Dublety w zakresie akania

Jako przykłady dubletów w zakresie akania można przytoczyć następujące leksemy podzielone na różne podgrupy.

(1) z pisownią *o* zamiast *a* w zapożyczeniach:

астроном (1910, nr 9) – *астраном* (1912, nr 10), *комітэт* (1912, nr 12) – *камітэт* (1913, nr 13), *кореспонденция* (1906, nr 6) – *карэспанденція* (1910, nr 8), *міністэрства* (1913, nr 6) – *міністэрства* (1913, nr 42), *арганісты* (1908, nr 9) – *арганісты* (1908, nr 24), *арганізаваць* (1912, nr 9) – *арганізавываць* (1913, nr 7), *арганізація* (1913, nr 9) – *арганізація* (1912, nr 3), *арыгінальны* (1912, nr 7) – *арыгінальны* (1910, nr 35), *полицмэйстр* (1906, nr 11) – *палицмэйстэр* (1906, nr 6), *прогрэсисст* (1907, nr 29) – *прагрэсисст* (1907, nr 32), *проспэкт* (1906, nr 3) – *праспект* (1912, nr 8), *профэсэр* (1906, nr 6) – *прафесар* (1913, nr 13), *профэссыянальны* (1907, nr 26) – *прафэссыянальны* (1908, nr 4), *процэнт* (1910, nr 21) – *працэнт* (1908, nr 4).

(2) wyłącznie z pisownią *o* w zapożyczeniach pochodzenia greckiego i łacińskiego:

кооперація (1912, nr 7.), *кооперацыйны* (1908, nr 9) / *коопэрацыйны* (1908, nr 3), *момэнт* (1906, nr 6), *ордынарны* (1912, nr 11), *орнамэнт* (1910, nr 19), *бойкот* (1908, nr 7), *прогрэс* (1912, nr 6)

(3) z pisownią *o* zamiast *a* wyrazów o słowiańskim rodowodzie:

голос (1906, nr 1) – *голас* (1913, nr 13), *достаўка* (1906, nr 1) – *дастаўка* (1906, nr 3), *збудованы* (1906, nr 3) – *збудаваны* (1915, nr 7), *корысьць* (1906, nr 1) – *карысьць* (1912, nr 34), *которая* (1906, nr 1) – *каторая* (1907, nr 15), *малоземельны* (1908, nr 2) – *малазямельны* (1912, nr 7), *образ* (1908, nr 6) – *абраз* (1908, nr 17), *обходзіца* (1906, nr 3) – *абходзіца* (1910, nr 14), *обчэствены* (1908, nr 5) – *абчэствены* (1907, nr 25), *обшар* (1910, nr 1) – *абшар* (1910, nr 26), *объявиць* (1906, nr 3) – *аб’явіць* (1913, nr 3), *одзін* (1906, nr 3) – *адзін* (1912, nr 17), *озимина* (1907, nr 17) – *азіміна* (1910, nr 31), *опратка* (1908, nr 18) – *апратка* (1907, nr 4), *остаца* (1913, nr 9) – *астаца* (1907, nr 22), *отказаць* (1906, nr 3) – *атказаць* (1910, nr 18), *отрад* (1912, nr 12–13) – *атрад* (1915, nr 8), *охрана* (1915, nr 1) – *ахрана* (1907,

¹ І. Гапоненка, *Спецыфіка нормы беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст.*, “Веснік БДУ, сер. 4” 2013, с. 71.

nr 22), *патрэбоваць* (1907, nr 24) – *патрэбаваць* (1907, nr 19), *повинна* (1906, nr 1), *подазрыцельны* (1906, nr 3) – *падазрыцельны* (1907, nr 30), *поўтара* (1907, nr 20) – *паўтара* (1907, nr 22), *разомъ* (1906, nr 6) – *разам* (1914, Nr 14), *розкоша* (1910, nr 19) – *разкоша* (1912, nr 10)

(4) z pisownią *o* zamiast *a* w wygłosie rzeczowników i przymiotników:

kalectwo (1911, nr 5) – *калецтва* (1907, nr 25), *recho* (1911, nr 40) – *recha* (1910, nr 4), *woziero* (1910, nr 5) – *возера* (1912, nr 12), *zdarmo* (1911, nr 2) – *zdarma* (1910, nr 5), *zeliwo* (1911, nr 22) – *зеліва* (1910, nr 1), *войско* (1910, nr 1) – *войска* (1912, nr 5), *волаво* (1912, nr 11) – *волава* (1913, nr 37), *гасударство* (1910, nr 10) – *гасударства* (1908, nr 1), *дармо* (1913, nr 20) – *дарма* (1912, nr 15–16), *зернятко* (1907, nr 21) – *зернятка* (1913, nr 6), *крэсло* (1907, nr 10) – *крэсла* (1907, nr 9), *лёгко* (1906, nr 3) – *лёгка* (1907, nr 20), *ліхо* (1910, nr 30) – *ліха* (1912, nr 11), *люстро* (1912, nr 1) – *люстра* (1910, nr 27), *міністэрство* (1913, nr 6) – *міністэрства* (1913, nr 42), *нудно* (1910, nr 7) – *нудна* (1908, nr 16)

(5) z pisownią *o* zamiast *a* w wygłosie przymiotników rodzaju męskiego i nijakiego – w dopełniaczu liczby pojedynczej:

грамадзянскаго (1913, nr 23), *зімоваго* (1913, nr 15), *національнаго* (1912, nr 12–13), *паліцэйскаго* (1913, nr 23), *пьянаго* (1906, nr 3), *роднаго* (1906, nr 7), *свабоднаго* (1914, nr 4), *свядомага* (1912, nr 46), *ўсякаго* (1913, nr 15)

(6) z pisownią *o* zamiast *a* w wygłosie żywotnych i nieżywotnych rzeczowników rodzaju męskiego – w dopełniaczu i bierniku liczby mnogiej:

świedkoj (1911, nr 5), *žaleznadarožnikoj* (1911, nr 11), *банкироў* (1906, nr 7), *выбароў* (1906, nr 3), *выбаршчыкоў* (1906, nr 7), *депутатоў* (1906, nr 3), *дырэктароў* (1906, nr 7), *інтэлігентоў* (1912, nr 12–13), *министроў* (1906, nr 3), *начальнікоў* (1907, nr 11), *падаркоў* (1906, nr 3), *памешчыкоў* (1906, nr 7), *пісьменнікоў* (1912, nr 12–13), *силоў* (1906, nr 3), *солдатоў* (1906, nr 3), *тавароў* (1912, nr 8), *таварышоў* (1911, nr 4), *фабрыкантоў* (1906, nr 7)

(7) z pisownią *e* zamiast *a* w zapożyczeniach łacińskich i niemieckich:

літэра (1912, nr 6), *літэратура* (1913, nr 7), *літэратурны* (1913, nr 7), *адрэс* (1906, nr 1.), *majster* (1911, nr 3)

(8) z pisownią *e* zamiast *a* wyrazów o słowiańskim rodowodzie:

агнішчэ (1914, nr 39) – *ahnišča* (1910, nr 33), *адрэчыся* (1907, nr 25) – *адрачыся* (1907, nr 15), *блішчэць* (1913, nr 39) – *блішчаць* (1906, nr 6), *брэжня* (1908, nr 19) – *бражня* (1908, nr 9), *брэхун* (1912, nr 33), *верэд* (1908, nr 1) – *верад* (1915, nr 16), *верэсэн*

(1908, nr 4) – *вечэр* (1908, nr 12) – *вечар* (1907, nr 11), *вечэрынка* (1910, nr 13) – *вечарынка* (1914, nr 7), *кусочэк* (1912, nr 14) – *кусочак* (1914, nr 26), *мейсцэ* (1913, nr 7) – *мейсца* (1908, nr 9), *на-вэт* (1907, nr 17) – *нават* (1913, nr 8), *наперэд* (1910, nr 12) – *наперад* (1910, nr 22), *перэглядаць* (1907, nr 13) – *пераглядаць* (1908, nr 3), *перэкуліць* (1910, nr 35) – *перакуліць* (1914, nr 37), *рэка* (1910, nr 19) – *рака* (1913, nr 29), *цэна* (1915, nr 1), *чэлавек* (1913, nr 42) / *челавек* (1915, nr 7) – *чалавек* (1907, nr 30)

(9) z pisownią *e* zamiast *a* imiesłowów:

абсаджэны (1914, nr 16) – *абсаджаны* (1907, nr 11), *абстрыжэны* (1914, nr 50), *ачышчэны* (1908, nr 6)

(10) z pisownią *e* zamiast *a* czasowników w 3. os. liczby poj. czasu teraźniejszego:

лаže (1910, nr 11), *змоže* (1910, nr 11), *кажэ* (1910, nr 1), *можэ* (1908, nr 1), *пішэ* (1913, nr 42), *плачэ* (1908, nr 11), *плюскочэ* (1907, nr 25), *скажэ* (1914, nr 11), *хочэ* (1912, nr 11) / *choče* (1911, nr 25)

Dublety w zakresie jakania

Jakanie, tak samo jak akanie, podlegało przed ukazaniem się „Našej Nivy” znacznym wahaniom. W „Mużyckiej Praŭdzie” na przykład w ogóle nie było odzwierciedlane, tam często spotyka się pisownię etymologiczną: *cie-pier, sprawiedliwy, wielikije*¹. Po miękkich spółgłoskach *b', p', c', dz', v', f, z', s', m', n', l', ch', h', k'*² nieakcentowane *e* pisano mniej więcej konsekwentnie przez *ia/ ja/ я*³. Jeżeli przed akcentowaną sylabą zawierającą samogłoskę *a* występuje samogłoska *e*, to w wielu przypadkach została zachowana pisownia etymologiczna.

Jako przykłady dubletów w zakresie jakania można przytoczyć następujące leksemy podzielone na dwie podgrupy.

(1) brak jakania w sylabie przed sylabą akcentowaną (*a* przed *V*, jeżeli *V* nie *a*):

dzieŭčynka (1910, nr 15) – *dziaŭčynka* (1911, nr 6), *lecieć* (1910, nr 36) – *lacieć* (1910, nr 15), *niebieśpiečny* (1911, nr 27) – *niebiaśpiečny* (1911, nr 2), *sleza* (1907, nr 1), *abeцаць* (1907, nr 12), *адвечоркам* (1910, nr 21) – *адвячоркам* (1912, nr 12–13), *аддзеленне* (1906, nr 6) / *аддзеленьне* (1908, nr 18) – *аддзяленьне* (1912, nr 7), *бероза* (1913, nr 6) – *бяроза* (1913, nr 6), *берэзіна* (1907, nr 12) – *бярэзіна* (1906, nr 6), *бязземельны* (1912, nr 6) – *бяззямелны* (1908, nr 6), *вернуць* (1906, nr 6) – *вярнуць* (1910, nr 41), *дзеўчына* (1910, nr 9) – *дзяўчына* (1913, nr 7), *ешчэ* (1906, nr 3) – *яшчэ* (1914, nr 4), *зерно* (1908, nr 26) – *зярно* (1908, nr 15), *змесьціць* (1907, nr 29) – *змясьціць* (1910, nr 34), *лесны* (1907, nr 28) – *лясны* (1914, nr 26), *населеньне*

¹ *Ibidem*, s. 44.

² А. Крывіцкі, А. Падлужны, *Фанетыка беларускай мовы*, Мінск 1984, s. 88.

³ І. Гапоненка, *op. cit.*, s. 48.

(1907, nr 28) – *насяленьне* (1910, nr 21), *нежывы* (1908, nr 8) – *няжывы* (1913, nr 18), *Пецербург* (1912, nr 1) – *Пецярбург* (1913, nr 8)
 (2) brak jakania w sylabie przed sylabą akcentowaną ($V = a$):
звертацца (1912, nr 22) – *звяртацца* (1913, nr 3), *земля* (1906, nr 6) – *зямяля* (1910, nr 22)

Dublety ortograficzne w zakresie konsonantyzmu (ciekanie i dziekanie)

Na obszarze wschodniosłowiańskim afrykacyzacja t' i d' objęła konsekwentnie cały obszar białoruski, oba zjawiska występują też w wielu gwarach rosyjskich. Afrykacyzację białoruską datuje się na XVI w.¹. Jeżeli chodzi o odzwierciedlenie na piśmie ciekania i dziekania, to Iryna Haponenka wnioskuje, że w wydaniach z początku XX w. były one mniej więcej zapisywane konsekwentnie². W „Našej Nivie”, niezależnie od alfabetu, przedstawiane są podobnie, jedynie kilka wyrazów stanowią wyjątki. Te słowa, które są odstępstwem od fonetycznego zapisu, można potraktować jako okazjonalizmy, najprawdopodobniej powstałe pod wpływem języka rosyjskiego. Wyjątkami w zakresie dziekania są następujące wyrazy: *двесьці* (1906, nr 3), *декабра* (1910, nr 50), *diekabra* (1910, nr 50), por. ros. *двести*, *декабрь*.

Jako wyjątki dotyczące ciekania można przytoczyć następujące przykłady: *октябра* (1910, nr 41), *aktiabra* (1910, nr 41), *сентябра* (1910, nr 36), *sentiabra* (1910, nr 36), por. ros. *октябрь*, *сентябрь*.

Odminną pisownię spotyka się nie tylko w zakresie ciekania i dziekania, ale w ogóle w całym konsonantyzmie. Wskutek koartykulacji spółgłoski mogą zmienić swój kształt fonetyczny. W zależności od sąsiedztwa fonetycznego spółgłoski (lub spółgłoski) może (mogą) ulec desonoryzacji (ubezdźwięcznieniu) lub sonoryzacji (udźwięcznieniu). Występujące zmiany fonetyczne w „Našej Nivie” często są odzwierciedlane na piśmie. Tutaj też autorzy wahali się, jeżeli chodziło o pisownię. Efektem tego są dublety różniące się tylko dźwięcznością lub bezdźwięcznością (1) $d-t$, (2) $z-s$, (3) $dz-cs$, (4) $g-k$.

(1) dublety d – t

W wyrazach pochodnych składających się z prefiksu (lub kilku prefiksów) i rdzeni (pierwiastków) występują w „Našej Nivie” dublety ortograficzno-fonetyczne. Najczęściej zmiany spotyka się na granicach morfemów, jak w następujących przykładach: *адабраць* (1907, nr 15) – *атабраць* (1914, nr 13), *адазвацца* (1907, nr 20) – *атазвацца* (1913, nr 7), *адбывацца* (1907, nr 10) – *атбывацца* (1914, nr 19), *адбыць* (1907, nr 12) – *атбыць* (1913, nr 13), *адгадка* (1907, nr 10) – *атгадка* (1913, nr 32), *аддаваць* (1908, nr 6) – *атдаваць* (1913, nr 4), *аддаць* (1907, nr 13) – *атдаць* (1913, nr 9), *аддзел* (1910, nr 6) – *атдзел* (1913, nr 20), *адказаць* (1907, nr 22) – *атказаць* (1910, nr 14), *адкінуцца* (1912, nr 5) – *аткінуцца* (1907, nr 30),

¹ Z. Stieber, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, Warszawa 2005, s. 91.

² І. Гапоненка, *op. cit.*, s. 51.

адкрыты (1907, nr 24) – *аткрыты* (1910, nr 8), *адпадкі* (1910, nr 22) – *атпадкі* (1911, nr 23), *адправа* (1912, nr 9) – *атправа* (1913, nr 10), *адпускаць* (1908, nr 6) – *атпускаць* (1908, nr 8), *адседка* (1907, nr 16) – *атседка* (1914, nr 39), *адшукаць* (1910, nr 25) – *атшукаць* (1914, nr 24), *неадступна* (1913, nr 9) – *неатступна* (1914, nr 39), *неадчепны* (1915, nr 16) – *неатчепны* (1910, nr 21)

(2) dublety z – s

Spółgłoska szczelinowa dźwięczna z wskutek koartyzulacji z sąsiednią bezdźwięczną spółgłoską ulega desonoryzacji (ubezdźwięcznieniu). Pisownia z bezdźwięczną spółgłoską *s* odpowiada dzisiejszej normie ortograficznej, która opiera się na zasadzie fonetyczno-fonologicznej, podczas gdy pisownia z dźwięczną spółgłoską odpowiada pisowni etymologicznej: *безпечна* (1910, nr 1) – *biespieczny* (1910, nr 15), *безпечэнства* (1907, nr 13) – *biespieczénstva* (1907, nr 4), *небезпечэнства* (1910, nr 1) – *niebiespieczénstva* (1912, nr 3), *безпарадак* (1914, nr 34) / *biezparadak* (1911, nr 5) – *besparadak* (1908, nr 4) / *biesparadak* (1911, nr 23), *вузкі* (1909, nr 2) – *wuski* (1906, nr 4)

(3) dublety dz – c – ts

Do rzadszych dubletów ortograficznych należą te, które znajdują się w relacji opozycji jednowymiarowej, np. *c' : dz'* jak w wyrażeniu *барацъба* (1913, nr 13) vs. *барадзъба* (1913, nr 9). W tym przypadku mamy do czynienia z przeciwnym zjawiskiem, niż dotąd opisane. Etymologicznie spotyka się tam spółgłoskę zwartą dźwięczną *t*, która w języku białoruskim uległa wskutek ciekawienia palatalizacji (co odpowiada pierwszemu przykładowi). W drugim przypadku dźwięczne *b* powoduje efekt asymilacji na sąsiednią głoskę, która przekształca swoją postać fonetyczną i staje się dźwięczną. Wynikiem tej asymilacji wstecznej jest zbitka spółgłoskowa *dz'*, odpowiadająca dziekaniu.

Więcej odchyień od sposobu morfologicznego można znaleźć w zbitkach spółgłoskowych *ds*, *dz* i *ts*.

„У Радашковічах адкрылася **гарацкое** вучылішчэ, каторага даўно ўжо чакалі.” (1907, nr 30)

„толькі роўны з роўным могуць гаварыць аб **брацтве**, а вольны з вольным аб волі.” (1914, nr 5)

„Ў Іоніе самай праваслаўнай царквы ў Бяларусі ішло змагаўніе паміж **bractwami** і вышэйшым духавіенствам.” (1910, nr 11)

Obok tej pisowni istniała też taka, która się opierała na sposobie morfologicznym:

„**Гарадзкі** галава Хружонстоўскі вядзе агітацыю сярод выбаршчыкоў проці аднаго са сваіх конкурэнтаў.” (1913, nr 6)

„16 dziekabra sabralisia braciuški, členy cerkoŭnych **bratstwoŭ** i prawasłaŭnyje pamieščyki.” (1910, nr 2.)

pisownia fonetyczna w Našej Nivie	pisownia morfologiczna w Našej Nivie	polski	rosyjski
<i>брацтва</i> (1910, nr 11)	<i>bratstwo</i> (1910, nr 2)	<i>bractwo</i>	<i>братство</i>
<i>гарацкі</i> (1907, nr 30)	<i>гарадзкі</i> (1913, nr 6)	<i>grodzki</i>	<i>городски</i>
<i>дэпутацкі</i> (1912, nr 12.-13.)	-	<i>deputacki</i>	<i>депутатский</i>
<i>люцкі</i> (1906, nr 6)	<i>людзкі</i> (1912, nr 25)	<i>ludzki</i>	<i>по-людски</i>

Prawdopodobnie źródłem dla autorów były ortografie języka polskiego i rosyjskiego, dlatego też spotyka się taką różnorodność pisowni. Dla ortografii rosyjskiej sposób morfologiczny jest typowy. Pisownia morfologiczna występuje przy wszystkich tutaj przytoczonych zbitkach spółgłoskowych. Ponadto dotyczy ona zarówno zbitki z elementem dźwięcznym *dc*, jak i zbitki z elementem bezdźwięcznym *mc*. W języku polskim jednak pisownia etymologiczna zbitki spółgłoskowej z bezdźwięcznym elementem *ts* została zastąpiona przez *c*, ponieważ w wymowie nie ma żadnej różnicy fonetycznej. Zbitka spółgłoskowa z dźwięcznym elementem jest odzwierciedlana jako *dz*.

(4) dublety g – k

Opozycja spółgłoski zwartej miękkopodniebiennej i dźwięcznej występuje również bardzo rzadko, na razie odnotowałam jedynie dwa słowa odzwierciedlające tę opozycję. Zwykle głoska *[g]* nie występuje w języku białoruskim. W zdecydowanej większości przypadków spotyka się na miejscu *[g]* spółgłoskę szczelinową miękkopodniebienną dźwięczną *[ɣ]*. Opozycję udokumentowałam w następujących wyrazach: *матыга* (1912, nr 3) – *матыка* (1914, nr 15) oraz *wagzał* (1910, nr 2) – *wakzał* (1910, nr 11).

W obowiązującej normie ortograficznej obydwa wyrazy są pisane przez *k*, dlatego co najmniej w przypadku *матыга* do przyjęcia jest wpływ ortografii rosyjskiej, gdzie pisze się *мотыга*. Pisownię *wagzał* można wytłumaczyć asymilacją wsteczną, która w wymowie powoduje udźwięcznienie bezdźwięcznego *k*.

Interferencje morfologiczne

W zakresie morfologii procesy interferencyjne mogą doprowadzić do rzadziej spotykanej zmiany rodzaju gramatycznego. Może także dojść do zakłócenia w dystrybucji formantów wspólnych dla języka polskiego i białoruskiego. W interferencji morfologicznej według Alaksandra Kiklewicza można wyodrębnić kilka najbardziej aktywnych gniazd derywacyjnych, do których należą sufiksy przymiotnikowe, rzeczownikowe oraz czasownikowe. Do najczęściej spotykanych sufiksów rzeczownikowych należą m. in. *-унак* (pol. *-unek*): *гатунак*, *hatunak* oraz *гатунак*, *пакунак*, *pakunak*, *рахунак* czy *rachunak*¹, *-ня*: *кнігарня*, *книгарня*/ *kniharnia*, *майстэрня*/ *majsternia*. Do sufiksów przymiotnikowych można zaliczyć np. *-н-* w słowach *клясычны*, *выключны* lub *-ов-* w *крышталёвы*, *службовы*. Jako

¹ „Naša Niva” 1907, nr 16.

przykład interferencji morfonologicznej można przytoczyć sufiks czasownikowy –*аваць* (pol. –(o)wać), np. *байкатаваць, дэкламаваць, дэкламаваць* oraz *деклямаваць*¹. Wszystkie wymienione przykłady znajdujemy również w „Našej Nivie”.

Więcej przykładów odzwierciedlających te same zjawiska przedstawia poniższa tabela:

pisownia w Našej Nivie	Narkomaŭka	język polski
<i>багацтва</i> (1907, nr 14.)/ <i>bahactwa</i> (1910, nr 40)	<i>багацце</i>	<i>bogactwo</i>
<i>вінавайца</i> (1910, nr 18)	<i>віноўнік</i>	<i>winowajca</i>
<i>гвалціцель</i> (1913, nr 42)	<i>гвалтаўнік</i>	<i>gwałciciel</i>
<i>млечарня</i> (1912, nr 4)/ <i>малачарня</i> (1915, nr 7)	<i>малочны камбінат</i>	<i>mleczarnia</i>
<i>масьларня</i> (1913, nr 9)	<i>маслазавод</i>	<i>maślarnia</i>
<i>матка</i> (1914, nr 40.)/ <i>matka</i> (1912, nr 3)	<i>маці</i>	<i>matka</i>

Jeżeli chodzi o zmiany rodzaju gramatycznego można przytoczyć następujące przykłady:

wariant 1	wariant 2	Narkomaŭka	pol.	zmiana
<i>bransaletka</i> (1910, nr 25)	–	<i>бранзалет</i>	<i>branzoletka</i>	męski → żeński
<i>візіта</i> (1914, nr 20)	–	<i>візіт</i>	<i>wizyta</i>	męski → żeński
<i>казаньне</i> (1913, nr 10.)	–	<i>казань</i>	<i>kazanie</i>	męski → nijaki
<i>капыт</i> (1908, nr 13)	<i>капыто</i> (1911, nr 42)	<i>капыт</i>	<i>kopyto</i>	męski → nijaki

Niekonsekwencja oznaczania na piśmie protetycznego *v*

Protetyczne *v* rozwinęło się w języku starobiałoruskim przed początkowo akcentowanym [*o*] (*voz'ero*) i [*u*] – oraz niezależnie od miejsca akcentu (*vučoba*) i również w środku słowa, np. *pavuk*.² Prawdopodobnie na początku powstała bilabialna proteza, która została potem przekształcona w labiodentalną jako reakcja na silną labializację samogłosek zaokrąglonych. Powstała proteza miała wyraźniej rozgraniczyć zaokrąglone od niezaokrąglonych samogłosek, jak np. w słowach *vúhal* i *vúsy*. Zdarza się, że wskutek działania analogii protetyczne *v* występuje też w słowach, dla których nie jest właściwe. W słowie *akno* protetyczne *v* występuje regularnie w przypadkach zależnych. W niektórych dialektach białoruskich, np. w dialekcie briańskim ta cecha fonetyczna została przeniesiona również na mianownik (*casus rectus*), dlatego spotyka się też wymowę *vakno* (1907, nr 14). Oprócz słowa *akno* (1907, nr 14) – *вакно* (1913, nr 13) działanie analogii dotyczy też leksemów *акуляры* (1907, nr 22) – *вакуляры* (1908, nr 17) i *аколіца* (1914,

¹ A. Kiklewicz, *Język polski obojga narodów?*, „Język trzeciego tysiąclecia” 2002, t. 2, s. 321.

² P. Wexler, *op. cit.*, s. 159.

nr 17) – *ваколіца* (1910, nr 26). Realizacja bez protetycznego *v* dotyczy większej liczby wyekscerpowanych słów, co pokazuje poniższa tabela.

pisownia bez protetycznego <i>v</i>	pisownia z protetycznym <i>v</i>	Narkomaŭka	ros.	pol.
<i>огнішче</i> (1912, nr 27)	<i>вогнішчэ</i> (1912, nr 27)	<i>вогнішча</i>	–	<i>ognisko</i>
<i>остроў</i> (1910, nr 21.)/ <i>остроў</i> (1910, nr 7)	<i>востраў</i> (1913, nr 34.)/ <i>wostroŭ</i> (1910, nr 5)	<i>востраў</i>	<i>остров</i>	–
<i>остра</i> (1908, nr 12)	<i>востра</i> (1912, nr 17)	<i>востра</i>	<i>острый остро</i>	<i>ostry ostro</i>
<i>аколіца</i> (1914, nr 17)	<i>ваколіца</i> (1910, nr 26)	<i>ваколіца</i>	–	<i>okolica</i>
<i>аконцэ</i> (1913, nr 16–17)	<i>ваконцэ</i> (1907, nr 20)	<i>ваконца</i>	–	–
<i>апратка</i> (1907, nr 4)/ <i>apratka</i> (1910, nr 3)	<i>вопратка</i> (1914, nr 46)	<i>вопратка</i>	–	–
<i>оплеск</i> (1910, nr 14)	<i>woplesk</i> (1911, nr 24)	<i>воплеск</i>		
<i>обыск</i> (1910, nr 18)/ <i>obysk</i> (1911, nr 5)	<i>вобыск</i> (1915, nr 7)/ <i>wobysk</i> (1910, nr 3)	<i>вобыск</i>	<i>обыск</i>	–

Wystąpienie dubletów ortograficznych w gazecie wskazuje na to, iż oznaczanie na piśmie protetycznego *v* nie było konsekwentne. Tę niekonsekwencję można wytłumaczyć m. in. tym, że owa cecha fonetyczna nie rozwinęła się we wszystkich dialektach. Nawet współcześnie nie występuje na całym terytorium Białorusi¹. Ponadto ewentualnym wytłumaczeniem mogą być języki sąsiednie (polski i rosyjski), w których protetyczne *v* nie występuje, jak pokazano w tabeli.

Dublety nazw miesięcy

Dublety leksykalne występują przy nazwach miesięcy. W wydaniach różnych roczników czasopisma odnotowałam kilka leksemów określających ten sam miesiąc. W językach słowiańskich występują nazwy o odmiennej etymologii. Język rosyjski posługuje się leksemami zaczerpniętymi z języka łacińskiego, gdyż języki grupy zachodniosłowiańskiej (oprócz słowackiego) i pozostałe języki wschodniosłowiańskie wypracowały własne innowacje. Dzisiejsze białoruskie nazwy miesięcy to: *студзень, люты, сакавік, красавік, травень (май), чэрвень, ліпень, жнівень, верасень, кастрычнік, лістапад, снежань*.

Oprócz czystych dubletów leksykalnych odnotowałam również interferencje fonetyczno-fonologiczne i morfologiczne, które zostaną szczegółowo opisane. Analizie zostaną poddane następujące miesiące: (1) *styczeń*, (2) *marzec*, (3) *lipiec*, (4) *sierpień* i (5) *grudzień*.

¹ J. Getka, *Uwagi o fonetyce języka starobiałoruskiego w literaturze tłumaczeniowej*, „Acta Albaruthenica” 2014, t. 14, s. 104.

Nazwa miesiąca podana w nawiasach kwadratowych była uzupełniona przez redakcję. Niekiedy dochodziło do zmiany określeń miesięcy, przypadki te oznaczam za pomocą ukośnika.

(1) Dystrybucja leksemów określających miesiąc styczeń

1907 (*janwara (stycznia)*, –), 1908 (*stycznia*, –), 1909 (*janwara, январа*), 1910 (*studnia (janwara), студня (января)*), 1911 (*studnia (janwara), студня (января)*), 1912 (*studnia (janwara), студня (января)*), 1913 (–, *студня*), 1914 (–, *студня*), 1915 (–, *студня*)

W latach 1907 i 1908 gazeta używała nazwy miesiący w dopełniaczu na podstawie języka rosyjskiego, *января*, oraz na podstawie języka polskiego, czyli *stycznia*. Już w Kronice Marcina Bielskiego¹ był używany leksem *styczeń*². Od 1910 do 1912 roku w obu wydaniach pojawia się własna nazwa białoruska, mianowicie *studzień* – *studnia/ студня*, która była uzupełniana rosyjskim odpowiednikiem w nawiasach. Użyta forma w dopełniaczu różni się od dzisiejszej formy języka standardowego *студзеня* brakiem samogłoski ruchomej i w konsekwencji brakiem dziekania. Od 1913 do 1915 roku redakcja przeszła wyłącznie na nazwę białoruską.

Za podstawę białoruskiego leksemu służy rzeczownik *студы*. Podstawą derywacyjną czasownika *студзіць* jest również ten rzeczownik³. Starsze przykłady to *студзьнь* i *студени* z XVI w.⁴

(2) Dystrybucja leksemów określających miesiąc marzec

1907 (*marca*, –), 1908 (*marca*, –), 1909 (*marca, марца*), 1910 (*sakawika [marta], сакавіка [марца]*), 1911 (*sakawika [marca], сакавіка [марца]*), 1912 (*sakawika [marca], сакавіка [марца]*), 1913 (–, *марца*), 1914 (–, *марца*), 1915 (–, *марца*)

Od 1907 do 1909 roku był używany wyłącznie leksem o łacińskiej etymologii *marca/ марца*, fonetycznie przypominając nazwę istniejącą w języku polskim. Rosyjski odpowiednik *marta* z kolei pojawił się tylko jeden raz, mianowicie w łacińskim wydaniu gazety w 1908 roku. Od 1910 do 1912 roku rozpowszechniła się białoruska innowacja – *sakawika/ сакавіка*, w nawiasach redakcja uzupełniała ją polsko brzmiącym odpowiednikiem. Jednakże białoruski leksem nie był długotrwały i już od 1913 roku można zaobserwować rozwój w przeciwnym kierunku, mianowicie powrót do nazwy łacińskiej. Należy jeszcze zwrócić uwagę na wystąpienie białoruskiej nazwy zachowującej pisownię etymologiczną, nie realizującej akana – *сокавік* (1910, nr 14).

Gramatycznie nazwa białoruska wywodzi się od rzeczownika *сок*, gdyż na wiosnę drzewa, jak np. brzoza, zawierają w sobie dużo soku. W języku ukraińskim w niektórych dialektach istnieją również leksemy *соковик* i *сочень* określające trzeci miesiąc roku⁵. Morfologicznie leksem *сакавік* składa

¹ Бельск. – Хроніка М. Бельскага пачатку XVII ст. (рукапіс Расійскай нацыянальнай бібліятэкі) рог. А. Булыка, Кароткі гістарычны слоўнік беларускай мовы, Мінск 2015, с. 5.

² *Ibidem*, с. 897.

³ М. V a s e r, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. 3, s. 33.

⁴ *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. 12, Мінск 2006, с. 352.

⁵ *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. 11, Мінск 2006, с. 294.

się z trzech części: rzeczownika *сок-*, formantu przymiotnikowego *-ов-* określającego przynależność do czegoś i sufiksu deminutywnego *-ик*.

(3) Dystrybucja leksemów określających miesiąc lipiec

1907 (*lipca*, –), 1908 (*lipnia*, –), 1909 (*jula/ lipnia, юля/ липня*), 1910 (*lipnia [jula]*), *липня [юля]*), 1911 (*lipnia, липня*), 1912 (*lipnia [jula]*), *липня [юля]*), 1913 (–, *липня*), 1914 (–, *липня*), 1915 (–, *липня*)

W 1907 roku w wydaniach wykorzystujących łacinkę spotyka się nazwę miesiąca na słowotwórczej podstawie języka polskiego – *lipiec*, natomiast sufiks *-eń/ -ень* występuje regularnie od 1908 roku, tak samo jak w języku ukraińskim. W 1909 redakcja podawała równocześnie *lipnia/ липня* i *jula/ юля*. W 1910 i 1912 roku dominuje już leksem o słowiańskiej etymologii, w nawiasach spotyka się rosyjski odpowiednik. Później redakcja używa wyłącznie nazwy białoruskiej.

(4) Dystrybucja leksemów określających miesiąc sierpień

1907 (*sierpienia*, –), 1908 (*sierpnia*, –), 1909 (*aŭhusta, аўгуста*), 1910 (*sierpnia [awhusta]/ [auhusta]*), *серпня [августа]/ август*), 1911 (*aŭhusta, август*), 1912 (*žniŭnia [aŭhusta]*), *жніўня [аўгуста]/ жніўня [августа]*), 1913 (–, *жніўня*), 1914 (–, *жніўня*), 1915 (–, *жніўня*)

Na określenie ósmego miesiąca istnieją trzy leksemy, dwa o słowiańskim rodowodzie i jeden o łacińskim. W 1907, 1908 i 1910 roku występuje nazwa *sierpienia* oraz wariant bez ruchomej głoski *sierpnia/ серпня*. Etymologicznie nazwa ósmego miesiąca, która występuje w kilku językach słowiańskich¹, wywodzi się od prasłowiańskiego rzeczownika **srpъ* (sierp)². W latach 1909–1912 została użyta nazwa pochodzenia łacińskiego, którą posługuje się język rosyjski. Tutaj znajdujemy aż trzy różne rodzaje pisowni głoski [w], mianowicie *awhusta/ август*, *auhusta/ август* und *aŭhusta/ аўгуста*, (w/в, ŭ/ў oraz u/у).

Dzisiejsza forma standardowa zaczęła umacniać się dopiero od 1910 r. i od 1912 r. była jedyną formą używaną przez redakcję.

(5) Dystrybucja leksemów określających miesiąc grudzień

1906 (*hrudnia [dziekabra]*), *грудня [дзекабра]/ снежня*), 1907 (*hrudnia*, –), 1908 (*hrudnia [dziekabra]*, –), 1909 (*dziekabra, дзекабра*), 1910 (*śnieżnia [dziekabra]/ diekabra, сьнежня [декабра]*), 1911 (*śnieżnia, сьнежня*), 1912 (–, *сьнежня*), 1913 (–, *сьнежня*), 1914 (–, *сьнежня*)

Podobnie jak w przypadku sierpnia, na określenie grudnia w „Našej Nivie” istniały trzy leksemy. Dwa o rodowodzie słowiańskim i jeden o etymologii łacińskiej. Faworyzowane były od początku nazwy pochodzenia słowiańskiego, mianowicie *hrudnia/ грудня* i *śnieżnia/ сьнежня*. Odpowiednik rosyjski został użyty jedynie w 1909 r. jako główne określenie. Jak widać przy zapisie słowa *сьнежня* oraz *śnieżnia*, palatalizacja asymilacyjna wsteczna nie zawsze była odzwierciedlana. Systematyczny zapis tej fonetycznej cechy w cyrylicy został zastosowany od 1910 r. Również w 1910 r. pominięto dziekanie w leksemie *diekabra*.

¹ Między innymi polski *sierpień*, czeski *srpen*, ukraiński *серпень* i chorwacki *srpan* (tam lipiec).

² M. V a s m e r, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. 2, s. 616.

Reasumując: formy dubletowe, które zostały wyekscerpowane z gazety występują na różnych poziomach języka, mianowicie na płaszczyźnie grafematuycznej, ortograficznej, fonetyczno-fonologicznej, morfologicznej i leksykalnej.

Zasób grafemów alfabetu łacińskiego charakteryzował się w początkowej fazie gazety silnym podobieństwem do alfabetu polskiego (zastosowanie litery *w*, znaki diakrytyczne odzwierciedlające palatalność, digrafy). Najwięcej dubletów znaleziono na płaszczyźnie fonetyczno-ortograficznej, gdyż system fonetyczny najbardziej jest podatny na wszelkiego rodzaju interferencje. Nie tylko brak normy ortograficznej sprzyjał powstaniu form dubletowych, ale i pochodzenie autorów z różnych okolic Białorusi. W zakresie zjawisk wokalicznych (akania i jakania) zanotowano największą różnorodność pisowni: z jednej strony zachowanie pisowni etymologicznej, a z drugiej strony tendencja do fonetyzacji ortografii. Jeżeli chodzi o konsonantyzm, to odnotowano w kilku przypadkach odstępstwo od reguły morfologicznej. Formy dubletowe różnią się tylko dźwięcznością i bezdźwięcznością. Najczęściej zmiany w zakresie konsonantyzmu spotyka się na granicach morfemów. Na płaszczyźnie morfologicznej wzajemne wpływy polsko-wschodniosłowiańskie, jak np. zakłócenie dystrybucji formantów wspólnych dla języka polskiego/ rosyjskiego i białoruskiego, czy zmiana rodzaju gramatycznego mają znacznie mniejszy zasięg. W systemie leksykalnym można również zaobserwować dużą liczbę interferencji i zapożyczeń. W niniejszym artykule ograniczyłam się wyłącznie do dokładnego opisu dubletów nazw miesięcy.

Maria Katarzyna Prenner

"Naša Niva" on the crossroads of cultures: evidence from various levels of language based on the newspaper

Abstract

The paper examines certain peculiarities of the Belarussian language in *Naša Niva*, the first official weekly newspaper, issued between November 1906 and August 1915. Interference phenomena, which are the result of repeated language contact between Belarussian on the one hand and Polish as well as Russian on the other hand, can be found on various levels of language. First the graphematics will be in focus, as a special case of language contact is represented in the simultaneous appearance of the newspaper in cyrillic and latin script (łacińka) between November 1906 and October 1912. In contrast to many other papers on *Naša Niva*, the editions issued in latin alphabet constitute the central interest of the present paper.

Second, the graphematics will be addressed, since the graphematic system of the initial phase of the newspaper was characterized by strong similarity to Polish one. This was expressed in the use of digraphs (*sz, cz*) and diacritics (*ć, ń, ł, ś, ż, ź*). In the later phase the digraphs and the diacritic *ź* were replaced by typical czech characters, *č, š* and *ž* while diacritics denoting palatalization persisted. Third, the plurality of orthographics, independent of the used alphabet, will be illustrated on the four phonetic phenomena that are characteristic for the Belarussian language, namely, *akan'e, jakan'e, cekan'e* and *dze-kan'e*. The paper provides an analysis of the doublets in graphematics, phonology, morphonology, morphology and lexics.